

Beer Miklós

Kelemen Didák emlékezete

Az elkövetkező évben lesz Kelemen Didák minorita atya halálának 265. évfordulója. Konferenciát rendeztünk emlékezetére, könyvet adtunk ki belőle, és mindent elkövetünk, hogy a több száz éve újból és újból megszakadt boldoggá avatási ügye sikerrel járjon. Legutoljára 1939-ben Adalberto Topolinszki minorita postulator járt volna el érdekében, ha közben a történelem őt magát is el nem tüntette volna. Miskolc, Eperjes, Krakkó útvonalon indult, szülőfalujába is ellátogatott, épp akkor, amikor a Gestapo is elkezdett ténykedni a kétfelől is megalázott lengyel földön. Az olasz követségnek csak annyit jeleztek vissza: egy Varsó melletti lágerben pusztult el az olaszként ott járó lengyel minorita szerzetes. Különös sorsa talán összefüggésbe hozható XII. Pius pápa lengyelmentő tevékenységével? Kutatás kérdése. Egy tény, hogy tovább imádkozhatunk Kelemen Didák Miskolcon szentség hírében elhunyt minorita atya boldoggá avatásáért. Aki a török világ és a Rákóczi-szabadságharc után a sírjába ájult nemzetet igyekezett a pestisből és az elhagyatottságból kiemelni. Ebbéli törekvésemet igazolta vissza Beer Miklós, Vác VI. Miklósként megyéspüspöke.

Dobos Marianne

Az Apor Vilmos napok alkalmából tartott konferencián a szerző rendkívül lelkesen és rendhagyó módon választott témában adott elő. Nem boldog Apor Vilmosról beszélt ugyanis, hanem egy XVIII. századi minorita szerzetesről: Kelemen Didák atyáról. Aki ugyanazt tette a maga korában, mint boldog Apor Vilmos az övében, és ami két ezer év óta minden keresztény ember feladata lenne: „Veritatem facere in caritate”, „Igazságot cselekedni a szeretetben”. Bár az eltelt évszázadok alatt Didák atya kanonizációjára, jobbára a történelem viharai miatt, még nem került sor, de kora és utókora emlékezetében az élet-szentség hírében élt, és ma is úgy él, mint aki hősi fokban gyakorolta a keresztény erényeket. A váci konferenciát követően, nem sokkal Miskolcon, április 17–18-án tartottak tudományos ülést róla, születése 325. és pappá szentelése 300. évfordulója alkalmából. Az igen jól sikerült, országos visszhangot kiváltott rendezvény kurátora Dobos Marianne volt. Bár magam is elterveztem, hogy ott leszek, váratlanul közbejött utazás meggátolt ebben. Megkaptam viszont és átforgattam, átlapoztam a *Ki hengeríti el a követ?* című, *Gondolatok Kelemen Didákról (1683–1744)* alcímű kötetét a szerzőnek. Meglepődötten csodáltam rá újra, mi mindent tudott ez az egyetlen ember, teljesen az Isten kegyelmére hagyatkozva, imádkozva és éjt nappallá téve, dolgozva a haza „újraevangelizálásáért” és felvirágoztatásáért megtenni, Isten áldásával.

Ezért is fogadtam érdeklődő örömmel Marianne kérését, hogy újabb kötetkéjéhez írjak ajánló sorokat. Terjedelmük miatt is tetszenek nekem ugyanis ezek a könyvecskék. Ebben az évben a negyediket állította össze. Igen, ez az egy ülésre és azután továbbgondolásra, megvalósításra való lelkiolvasmány-sorozat

az, amire a legelfoglaltabb ember is időt tud szakítani. Ha pedig olvasni kezdte, hiszem, az utolsó oldalt már teljesen másként olvassa, mint az elsőt. Ez az, ami miatt tartalmi szempontból is melegen ajánlom, nemcsak a hívó keresztényeknek, de minden keresőnek is.

Az ajánló soraimban elsőként, mert én is nagyon szépnek tartom, Kelemen Didák atya gyönyörű XVIII. századi anyanyelvünkön írt prédikációjából idézek:

Szólj, Uram, hallja a te szolgád

A mi édes Üdvözítőnknek tőle idegenkedő, tőle szaladó bűnös fiai után való kiáltozásáról jövendőlvén Izaiás próféta (30,21), így szól az emberi nemzetnek: A te füleid meghallják a teutánad kiáltónak szavát. Úgy vagyon, Istennek kedves prófétája, mert meghallottuk a miérettünk jött Jézusunk világban kiáltozását. Hallották az eltévelyedettek, és a mennyei útba igazodtak. Hallották a bűnben elmerültek és a mélységből hozzá kiáltottak. Hallották a halottak és koporsójukból kijöttek. Mert Qui ex Deo est, verba Dei audit, Aki Istentől vagyon, és az Istent Istenének ismeri, szavát meghallja, intésit megfogadja, és azt mondja Sámuellel: Szólj, Uram, mert hallja a te szolgád. Melyek mikor megléshznek, az Isten igéjének csudálatos ereje az egész embert jobba változtatja. Azért nincs oly keményedett s bűnbe merült ember, kit az Isten igéjének kétélű pallasza (Zsid. 4,12) és erős pörölye meg nem tör és penitenciára nem lágyít. Nincs oly hideg szív, melyet isteni szeretetre nem gerjeszt, ha figyelmetes elmélkedést fordít annak hallására. Nincs olyan erősen világhoz ragadott kívánság, mely a földet javaival együtt meg nem utálja, és mennyei jókra ne vágyódjék, ha az Isten igéjét mélyen elméjében fontolja s szívébe oltja. Nincs oly ügyefogyott állapot, oly szomorúság és inség, melyben erőt és örömet nem nyert az Isten igéjének szíves hallgatása.

Isten igéje a lélek tüköre

Az Isten igéje a léleknek tüköre, melyben minden jóságos cselekedetet s minden vétket, a léleknek minden ékességit és minden éktelenségét látjuk; abból ismerjük meg, hogy Isten mivégre teremtett; abból látjuk meg, hogy mit kell e földön keresnünk; abból tudjuk meg, hová kell holtunk után menni; abból tanuljuk meg, mint kell Istennek kedveskedni, mint kell a világ csalárdságát és az ördög incselkedésit elkerülni; minémű büntetések várják a gonoszokat, mely nagy dicsőséggel boldogíttatnak az igazak; mint kell Istenünkhöz ajtatos-sággal, felebarátunkhoz igazsággal, magunkhoz mértékletességgel életünket rendelni.

Krisztus teste és Krisztus igéje

Az isteni igének felséges voltát csudálatos igékkel magasztalja Szent Ágoston, halljátok maga tulajdon szavát: Kérlek titeket, Atyámfiai, mondjátok meg nékem, mi láttatik néktek nagyobbnak, a Krisztus teste-e? vagy a Krisztus igéje? Ha igazán akartok felelni, azt kell mondanotok, hogy nem kisebb az Isten igéje, mint a Krisztus teste. És azért, mely szorgalmatossággal reá vigyáztok,

mikor a Krisztus teste nekünk szolgálatik, hogy semmi abból a földre ne es-
sék, olyan szorgalmasan reá vigyázzunk, hogy az Úr igéje, mely nekünk hir-
dettetik, midőn mást gondolunk vagy szólunk, a tiszta szívből el ne vesszen.
Mert nem kevésbé vétkes léssen, aki az Isten igéjét henylve hallgatja, mint aki
a Krisztus testét henylésével a földre esni megengedi, mert: Qui ex Deo est,
verbum Dei audit, aki Istentől nagyon, az Isten igéjét meghallgatja.

Következzenek ezután Prohászka Ottokár ma ugyanúgy aktuális sorai, bár
csaknem százévesek, mert 1912-ből valók:

A világ beteg, s jóllehet mi volnánk betegápolói, de kezeink közt a beteg
nem gyógyul. De van a beteg világnak más hivatott, gyógyító tekintetű s sze-
rencsés kezű szamaritánusa, aki nem disputál s nem kritizál, hanem magához
hívja betegeit, mondván: „Jöjjetek hozzám mindnyájan, kik fáradoztok s terhel-
ve vagytok, s én megenyhítlek titeket.” (Mt 11,28). Aki most hívja őket, s oda
hívja, ahol most van köztünk, nem a Galileában élő, de a köztünk élő Krisztus-
hoz, s nem mint látható emberhez, hanem mint közénk állott szent titokhoz
szól a hívás, s ki azáltal segít az emberen, hogy belső világára, nagy vágyaira,
szenedő szívére tereli figyelmét, s rámutat nagy lelki igényeire, melyeket a vi-
lágban senki más, csakis ő gyógyíthat. Főleg pedig három nagy igényünkre épp
a művelt emberiség három nagy s ki nem elégített igényére mutat rá, mintha
mondaná: emberek, tudom én, hogy mi kell nektek: kell a misztérium, melyet
áthatoljatok, kell a lelketekben fakadó eleven erő, melyet lefoglaljatok, s kell a
benső, szép, harmonikus, sugárzó élet, melyet megtapasztaljatok; ez kell nek-
tek, s ezt csakis én adhatom nektek: ismerjetez hát magatokra s lelketek nagy
orvosára, s adjátok át magatokat nekem, hogy én visszaadjalak titeket maga-
toknak, s boldogíthassalak.

Ma, 2008-ban, amikor a világ talán még betegebb, fontos, hogy ilyen és
hasonló lelki olvasmányok segítségével is belássa:

„Művelt világ, rászorulsz, hogy az Urat, a közellező Végtelent, a lélek erejét s
örömét megtapasztald; íme, itt él köztünk; élj hát belőle, élj neki, hogy a neked
való erős, édes életnek szívből örvendhess!” (Prohászka Ottokár)

Szentmártoni Szabó Géza

Balassi János boroszlói (wrocławai) síremléke

A Gyarmati Balassi családnak Balassi Jánostól (1518–1577) származó ágazata Balassi Bálintnak (1554–1594) Ruzskai Dobó Kristinától (†1590) született fiában, Jánoskában szakadt meg (1585–1601). Az 1594-es jezsuita évkönyv írója szerint, a költő esztergomi halálos ágyán levelet írt Mátyás főhercegnek, arra kérve őt, hogy gondoskodjék nyolc és fél esztendő fiacskája neveltetéséről, akit a Jézus Társasága iskolájába szánt. Levelét gyóntatójára, a jezsuita Dobokay Sándorra (1567–1613) bízta.¹ Balassi akarata azonban nem teljesült, hiszen húgai és református unokaöccse, Bocskai István, az árván maradt fiút a sziléziai Boroszlóba küldték, protestáns iskolába. Dobó Kristina bátyja, a nagy hatalmú és gazdag Dobó Ferenc (†1602), saját örököse nem lévén, 1601-es végrendeletében egész vagyonát Balassi Jánoskára hagyta, ám a fiúcska időközben váratlanul meghalt.² Budai Ferenc

(1760–1802), hajdúszováti református lelkész, 1804-ben kiadott *Polgári lexikon*ának Balassi Bálintról szóló részében ez olvasható minderről:

„[Balassi Bálint] született nyelvén kívül deákul, olaszul és lengyelül beszélt. Felesége a híres Dobó István leánya, Kristina volt, kitől János nevű fia maradt; de aki Boroszlóba menvén tanulás kedvéért, ugyanott, tizenhat esztendő korában meghalt 1601. eszt. 18. Dec. és a Szent Magdolna templomában temetődött 1602. eszt. 14. Mart. a nagy oltár napkeleti oldala felől, ahol hihető, még ma is megvan az ő márvány koporsóköve, a rajta lévő felülírással, melyet oda Dobó Ferenc tétetett; legalább ép volt az ezelőtt még hatvan esztendővel.”³

Budai Ferenc Bod Pétertől (1712–1769) vette adatait, aki 1743-ban, Boroszlóban járván az építáriumot lemásolta, majd *Hungarus Tymbaules* című

¹ *Monumenta Historica Societatis Iesu a patribus eiusdem societatis edita*, volumen 131. *Monumenta Antiquae Hungariae IV*. Edidit Ladislaus Lukács S. I. (1593–1600) Romae, 1987, 114. (A jezsuita *Litterae annuae provinciae Austriae* 1594. évi feljegyzése Balassi Bálint utolsó szavairól és haláláról.)

² Radvánszky Béla: *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században*. III. Bp., 1879, 192–216. (Dobó Ferenc végrendelete.)

³ Budai Ferenc: *Magyarország polgári törtéjára való lexikon a XVI. század végéig*. I. darab. Kiad. Budai Ézsaiás. Nagyvárad, 1804, 130.

könyvében, 1764-ben közzétette.⁴ Bod Pétert megelőzően, a Liptó vármegyéből származó Johann Sinapius (1657–1725), a sziléziai Lignitz (Legnica) gimnáziumának rektora, *Schlesischer Curiositäten* című könyvében, már 1720-ban közölte a síremlék feliratát.⁵ Erre a magyar vonatkozású adata akkoriban csak Bél Mátyás (1684–1749) figyelt fel, s 1742-es *Notitiájában*, az egyik lábjegyzetben így utalt rá: „Extat hodieque, Iohannis huius Epitaphium, Wratislawiae, in aede Magdalenea, prope ad baptisterium. Vide Iohannis Sinapii *Curiositatum Silesiacarum*, Partem I. p. 220. seq.”⁶

Sinapius utalt helyén pedig ez olvasható: „Freiherr von Balassa. Die Freiherren von Balassa sind Ungarischer Extraction, von deren Stamm und Meriten folgendes Grabmal, so in der Kirche zu S. Mariae Magdal. in Breßlau, an der Wand nahe beim Taufesteine besindlich, ein mehrers vorstellt.” A Bél-féle *Notitiában* lévő, *Tabula genealogica comitum Balassa* című Balassi-családfán, Sinapius alapján, ez olvasható: „Johannes VII. moritur Vratislaviae, studiorum causa illic moratus, anno 1601. d. 16. Decemb.”

Az epitáfium szövegét 1840-ben, a Tudományos Gyűjteményben, a tudós Gyurikovits György (1780–1848) újra kiadta.⁷ A kőtábla helyét ő is pontosan jelölte meg: „[Balassi János] tetemei a Szent Magdolna templomában nyúgosznak, ahol a nagy oltár napkeleti oldala felől, a keresztelő edényhez közel lévő kőfalon még ma is megvan az ő fényes márvány koporsóköve.”

Arról egyik régi feljegyzés sem tett említést, hogy Balassi Jánoska síremlékének művészi megformálása milyen volt. Ennek külsejét német művészettörténészek írták le, még a XIX. század végén, majd közvetlenül a II. világháború előtti években.⁸ A Mária Magdolna-templom 1945-ben, a város ostromát követő időben kiégett, belseje az 1960-as évekig romokban hevert. Balassi Jánoska síremléke azonban szerencsésen megmaradt, és ma is eredeti helyén van, a déli templomhajó végénél lévő két oldalkápolna közötti falrészben, a keresztelő medence közelében. Az epitáfium azonban nem maradt teljesen ép, szövege sok helyütt olvashatatlan a ráakódott korom miatt. Szilézia a II. világháború után Lengyelországhoz került, Boroszlóból pedig, Wrocław néven, lengyel város

⁴ Bod Péter: *Hungarus Tymbaules*. Nagyenyed, 1764, 71–73. (XXV. Joannis Balassa) – Bod Péter: *Historia Hungarorum Ecclesiastica*. Ed. L. W. E. Rauwenhoff, adjuvante Car. Szalay. Tomus I. Lib. I et II. Lugduni-Batavorum [=Leiden], 1888, 213–214. (A *Hungarus Tymbaules*ben közölttől némileg eltérő szöveg.)

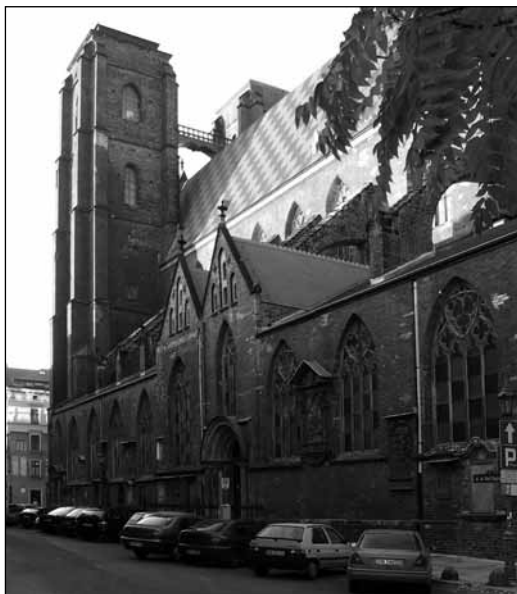
⁵ Sinapius, Johannes: *Schlesischer Curiositäten. Erste Vorstellung, Darinnen die ausehnlichen Geschlechter der Schlesischen Adels*. Leipzig, 1720, 220–221.

⁶ Bél Mátyás: *Notitia Hungariae novae historico-geographica divisa in partes quattuor*. Pars prima. Tomus Quartus. Viennae Austriae, 1742, 43. (d. lábjegyzet)

⁷ Gyurikovits György: *Báró Balassa Jánosnak, Bálint fiának Boroszlói sir emléke s felyülírása 1602. esztendőben*. = Tudományos Gyűjtemény, 1840, V, 125–128.

⁸ Lutsch, Hans: *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*. Breßlau, 1886, 191, 196. – Burgmeister, L.– Grundmann, G.: *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*. Teil II. Breslau, 1933, 40. (A síremlék hibás leírása.) – *Quellen zur schlesischen Kunstgeschichte*. Heft 2. A. *Die Steinmetzen der Breslauer Zunft 1475-1870*. B. *Zur Kunstgeschichte der Breslauer Magdalenen- und Elisabethkirche*. Bearb. und herausg. von Kurt Bimler. Breslau, 1937, 57. – Bunzel, Ulrich: *Haupt- und Pfarrkirche St. Maria Magdalena zu Breslau*. Ulm/Donau, 1960. (A templom alaprajzával.)

lett. A Mária Magdolna-templomban lévő, restaurálásra szoruló műalkotást a lengyelek először 1962-ben regisztrálták, majd 1991 szeptemberében újra foglalkoztak vele, ám magyar vonatkozásáról nem volt tudomásuk.⁹ A templom, amely jelenleg a Vatikántól független lengyelkatolikus, vagy más néven ókatolikus egyházé (Kościół św. Marii Magdaleny. Katedra kościoła polskokatolickiego. ul. Szewska 9.), csak a legutóbbi időkben vált látogathatóvá. Balassi Jánoska síremléke tehát a felfedezésre váró külföldi magyar műemlékek közé tartozik. Az idei *Kulturális örökség napjainak* (szeptember 20–21.) ajánlófüzetébe, a program keretében látogatható külföldi helyszínek közé, sikerült beiktatni ezt a látnivalót is!

A MÁRIA MAGDALÉNA-TEPLOM EGY RÉGI FESTMÉNYEN ÉS MA

A német és lengyel leírások alapján, és mai állapotában is látható, hogy a síremlék valódi késő reneszánsz (vagy manierista) mestermű. Mérete 3,25x1,90 méter, anyaga márvány. A 34 soros feliratú, nagyméretű táblát kétoldalt egy-egy szárnyas angyalalak fogja közre. A tábla kerete fölött, kör alakú mezőben helyezték el egykor a Balassi-család címerét (bölényfej, félhold és csillag), amely sajnos megsérült 1945-ben. Alul a táblát tartó konzolok közt, fekvő ovális keretben, a feliratnak a temetésre vonatkozó mondata olvasható.

Az epitáfium valószínű szövegét, a restaurálás előtt, csak Sinapius, Bod Péter és Gyurikovics leírásának egybevetésével lehet megállapítani. Mindhárman

⁹ Wiesława Staniszevska lengyel művészettörténész gépiratos műemlékleírását Dukkon Ágnes juttatta el hozzám, aki 1994 júliusában Wrocławban járván, kérésemre, felkereste a templomot. Utóbb Galavics Géza közölte velem, hogy ő már korábban hozzájutott a síremlék Grzegorz Grajewski által 1991-ben készített fotójához. A síremlékről fényképeket készített Kakasy Judit és Beck Ivánné 2008 májusában.

apróbb hibákat ejthettek a másolás közben. Ilyen hiba észlelhető a Balassi Ferenc felderítő portyájára utaló „in conflictu speculari” kifejezésben, ahol náluk a speculari szó helyett ezek a változatok állnak: „Speciali – Spean – Strigon.”

A sírfelirat érdekessége az, hogy idegen földön lévén, a Balassi-család történetét is röviden elmondja. Meglepő, hogy Balassi Bálintról kevesebb szó esik benne, mint öccséről, Ferencről, illetve a tábla állíttatójáról, Dobó Ferencről. A rekonstruált latin szöveg a rövidítések feloldásával a következő:

IN MEMORIAM PERENNEM OBITUS

Generosi ac magnifici **Joannis Balassa** liberi baronis **de Gyarmat**, patre **Valentino**, avo **Joanne** quondam **Balassa**, olim supremo comitatus comite et capitaneo Veteris Zoliensis ac consiliario Sacrae Caesareae et Regiae Majestatis, matre illustrissima et magnifica olim domina **Christina Dobo**, filia illustrissimi ac spectabilis magnificique quondam domini **Stephani Dobo de Ruzka**, alias vajvodae Regni Transylvaniae, et comitis Sicularum ac comitatus Bars: nec non amissae jam pridem arcis Agriensis, tunc memorabili obsidione Turcica invicti conservatoris, et supremi capitanei. Ejusdemque Sacrae Caesareae et Regiae Majestatis consiliarii, nati. Cujus antiquissima prosapia paterna Hungarica de gente anno a Christo nato 1229 potissimum heroica virtute militari ad fastigium baronatus evecta, successiveque per omnem posteritatem regio ducatus, vajvodatus, comitum, aliorumque officiorum, et honorum dignitatibus Regni Hungariae florentis paterno et materno sanguine, magnifice semper et in hunc usque diem crescente, aucta, et dilatata est. Id ipsum multis quoque privilegiis, privatis annalibusque sive historiis Regni Hungariae et divorum regum testimoniis testantibus, patreque eiusdem **Valentino** in arcis Strigoniensis oppugnatione, fraterque ipsius germano **Francisco**, alias arcis Tokay militum praesidiariorum Ungaricorum et certi exercitus campestris, dictae Sacri Romani Imperii Regiaeque Majestatis capitaneo in conflictu speculari cum potentissimo Tartarorum chamo commisso eodem anno 1594, sub praecedentibus regni bellorum anfractibus, et praeliis pro gloria Dei, aris et focus patriae, dulcique posteritate, atque tota ipsa christianitate fortiter dimicantibus: Ipsisque solo praefato **Joanne** herede post sese virtutis paternae et avitae sectatore relicto. Et eodem ipsoque **Joanne** aetatis suae anno XVI. effluxo, studiorum et linguarum perdiscendarum causa in hanc urbem translato XVIII. Decembris anni MDCI. fatis cedente, ad patres transmigrantibus. Illustrissimus, spectabilis ac magnificus dominus **Franciscus Dobo de Ruzka** liber baro civitatis muratae et arcium Sarospatak, Leva, Zerednie, Lednicze &c. comes comitatus Bars praedicti, et aliasque generalis capitaneus, partium Regni Hungariae inferiorum cis Danubianarum ac consiliarius Sacrae Caesareae et Regiae Majestatis; filius praefati quondam domini **Stephani Dobo**, olim vajvodae Transylvaniae filius, etcet. Defuncto **Joanni Balassa** nepoti suo ex dicta sorore charissimo, moestus propriis expensis amoris ergo hoc monumentum fieri et poni curavit I. Septembris anno 1602.

Sepultus XIV. Martii, anno MDCII. sub vicino lapide. No. I.

Borbély András

Egy sírfelirat-olvasó sírfeliratai

Térey János: A. B. F. R. A.^{1*}

Péterfia-Ótemető

...Tényleg, miért a pusztulás, miért
Mindig a felleg borította ország?
Mint lázadó fiú az apja láttán,
Miért fordítok a kedvesek felé
Csiszolt pengét és rezzenetlen orcát?

A válasz ott, ahol téglákra hull
A háztetőnket tartó négy magas fal –
Fölforgatják a földet, és a fényre
Kerülnek bölcsőhelyem kincsei,
Hogy végre tisztában legyek magammal.

A hálósobám küszöbe alatt,
Hol pincegádor tátja nagyra torkát,
Egy csontváz fekszik... Tompán cseng a barbár
Csákányok éle: annyi koppanás,
Ahányszáz éve tart a síri fogság.

Kőműves Kelemenné, hogyha nő...
De hányan vannak még, százan vagy ezren!
Professzor Hatvani a holtak élén
Beszól: „Szekérderéknyi csont fölött
Húsz évet átaludni, kellemetlen.”^{2*}

Valahol a Seholban – ugyanitt –
Csónak formájú fejfák rémlenek még;
A törzsük olcsó bakacsin, s akár egy
Tövíg leégett erdő, épp olyan
E gyászfákkal sűrűn beültetett rét.

¹ „A boldog feltámadás reménye alatt”: a debreceni temetők fejfáinak felirata a reformáció fölvetelének idejétől.

² Hatvani István kollégiumi professzort, „a magyar Faustot” 1786-ban temették el a régi Péterfia utcai temetőben. Síremlékét később, ismeretlen körülmények között, ferdén kettéfűrészelve egy Péterfia utcai ház kapuoszlopaiba falazták be kerékvetőként, és csak az épület átalakításakor került elő. (A csillaggal jelölt jegyzetek Térey Jánostól származnak, a szöveg megtalálható: Térey János, *Ultra. Új versek 2002–2006*, Budapest, Magvető, 2006)

Halálra élet nő: helyük közös.
 Temető mindenütt, a portulácška
 Szívós gyökerei alatt; a földben,
 Melynek hasára dupla sor japán-
 Akácfa élő aranyát dobálja.

Borúlátásom innét, már tudom.
 Azt is tudom kedélyem láthatárán
 Miért dereng sok alvilági ködkép;
 Csak egy titok: húsz álmos éven át
 Kinek a szemfedője volt a párnám?

I. „Hősünk természetesen azonos szerzőkémmel, azonos a szöveg fölött olvasható névvel, akármilyen körmönfont is a narráció. Tombol az alanyiság”³ – vallja Térey János 1998-ban közzétett önértelmező szövegében. Ennek nyomán Térey Jánost szokás „alanyi költőnek” tekinteni,⁴ noha aligha tisztázható egykönnyen, hogy mit is jelenthet ez a megnevezés. A fentebb idézett meghatározás, nevezetesen hogy az alanyi költészetet hős és szerző(i név) azonos-sága jellemezné, egy olyan tételezésen alapul, amely egyenesen a probléma középpontjába vezet. A meghatározás azt javasolja, hogy a szerzői név által megnevezett szubjektumot „egy az egyben” feleltessük meg a szövegekben beszélő „hangnak”. Akár Philippe Lejeune önéletírói paktuma is eszünkbe juthat itt⁵, aki, Paul de Mannal szólva, ragaszkodik ahhoz, hogy a borítón olvasható név ne csak ígéretként legyen érthető, mivel – szerinte – ez az azonosság „szerződéses jellegű, vagyis nem trópusokon, hanem beszédaktusokon nyugszik”.⁶ Ám ezt a „szerződést” a nyelv tropológiája teljesíthetlenné teszi, mivel annak az „énnek”, akit a borítón olvasható név jelöl, a szövegben beszélő „én” kölcsönöz arcot. Sehonnan nem ismerhetjük meg ezt a „szöveg előtti ént”, mint éppen a szövegből, amely ennek a névnek a nevében beszél. „A szöveg előtti név” megjelölés tehát máris paradoxsá válik, hiszen az utóbbi (vagyis a szövegbeli én) révén szerzünk tudomást az előbbiről. Bettine Menke ezt a fölcserélődést a következőképpen fogalmazza meg: „A kijelentés szubjektumát, a szöveg szerzőjét, ilyenformán a szöveg előtti szerzőt a szöveg figurájaként vagy arcaként olvassuk, e figurát pedig elbeszélésként vagy leírásként olvassuk félre, mely művelet aztán egyszerre fojtja el és valósítja meg az arc kölcsönzését: az utólag a szöveg *prosopopeiája* révén adott *szövegbeli* én a szöveg énjének, a szöveg *előtt* feltételezett énnel a helyébe lép.”⁷ Az „önéletrajziság” ennél fogva csakis a szövegben beszélő hang kihallgathatóságának vagy olvashatóságának

³ L. Térey János, *Házunk tája, A belterjességről*, Jelenkor, 1998/2.

⁴ Margócsy István, *Térey Jánosról: Az alanyi költő esete a kulisszákkal*, in *Uő., Hajóvonták találkozása*, Palatinus, 2003, 153–160.

⁵ L. Lejeune, Philippe, *Az önéletírói paktum*, in *Uő., Önéletírás, élettörténet, napló, Válogatott tanulmányok*, Budapest, L’Harmattan, 2003, ford. Varga Róbert.

⁶ L. de Man, Paul, *Az önéletrajz mint arcrongálás*, in: *Pompeji*, 1997/2–3, 93–107, 97, ford. Fogarasi György.

⁷ Menke, Bettine, *Sírfelirat-olvasás*, Helikon, 2002/3, 305–315, 309, ford. Katona Gergely.

az allegóriájaként érthető, méghozzá úgy, hogy mindig megoldhatatlan és lezárhatatlan aporetikusságában mutatja föl a „név” és a „hang”, a tételezés és a figuráció, a szöveg előtti és a szövegbeli én közötti kölcsönhatást vagy kölcsönös helyettesítést. Amikor ugyanis a név archoz jut a szöveg hangja, figuralitása következtében, tehát mihelyt beteljesíti a név által tételezett szubjektumot, rögtön el is változtatja azt, pontosabban az arc (figura) a név helyébe lép. De Mant követve Bettine Menke ezért jelentheti ki, hogy „Az önéletrajz annak az éneknek a sírfelirata, amelynek a jelenlétét a műfaj performatívuma – mint szerződés – implikálja, sőt, határozottan kinyilvánítja. Az önéletrajz csak sírfeliratként lehetséges, inskripcióként, amely előfeltételezi és végrehajtja az életet lezáró, halálos mozdulatot.”⁸

Ha a „sírfelirat-olvasás” allegóriája az önéletrajz olvashatóságának egyetlen lehetősége⁹, akkor vizsgálandó, hogy miként olvasunk – ha egyáltalán – sírfeliratokat. A sírfelirat olvasásakor egy szubjektum csakis távollevőként, halottként lehet tárgya a szövegnek, minek következtében a szöveg hangja egy halott hangjának fikciója. Továbbá e hang teljesítményeként a halottnak kölcsönzött arc (figura) csakis maszk, egy halotti maszk lehet. Az önéletrajzi szöveg alaptrópusa ezért a prosopopeia: „*prosopon poiein*, maszkot vagy arcot (*prosopon*) adni. A prosopopeia az önéletírás trópusa, melynek révén az illető neve (...) olyan érthetővé és emlékezetessé válik, akár egy arc.”¹⁰ Ám ez a hang, tehát a halott hangja, amennyiben olvasóra talál, magát az olvasót is holttá dermedéssel fenyegeti. Mindez onnan válik világossá, hogy a sírfeliratként olvasott szöveg olvasási kódja (allegóriája) magától az olvasótól, és nem a szerzőtől „származik”. Kissé leegyszerűsítve: az olvasó éppenséggel csak a szerzői névvel megjelölt szubjektum hiányaként, halálaként olvashatja az olyan szöveget, amely szerző és hős azonosítását, helycseréjét, ezáltal egymás kölcsönös defigurálását kinyilvánítja. Az a szöveg tehát, amely sírfeliratként olvasható, mintegy a beszélő hang által jelölni kívánt szubjektum halálát adományozza, tételezi olvasatként. Mindezt a prosopopeia trópusának szimmetrikus működése hívja elő: „A szöveg hangját éppúgy, mint azt az olvasatot is, amely ennek a figurának a segítségével nyer jelentést, utoléri az aposztrófé és az általa kölcsönzött arc (fiktív) beszédaktusához tartozó jelenlét, amely azonban nem más, mint az írás és a figura 'halott', levetett, ismételt és ismételhető jelenléte, nem más, mint a *holtak* és távollevők jelenvalósága.”¹¹ Amennyiben tehát az olvasó nem más, mint az olvashatóság révén a halottnak hangot (aposztrófé) és arcot (prosopopeia) adományozó „hang”, maga is belép a „néma trópusok” közé, maga is jelöltjévé válhat a beszédnek. Az „Állj meg, vándor!” felszólításkor bekövetkező pillanatnyi szünet, amíg *éppen* némán olvassuk a szöveget, pontosan erre a helycserére, azaz a beszéd hiányzó/halott szubjektuma és az olvasó szubjektuma közti helycserére hív föl. „Név” és „arc” szövegbeli lezárhatatlan, ugyanakkor szimmetrikus helycseréi az önéletrajz és a sírfelirat szövegében a (halott) beszélő és az olvasó közti cserében, pontosabban ennek a hely-

⁸ Uo., 309.

⁹ Vö. de Man, Paul, i. m., 102., Menke, i. m., 309.

¹⁰ L. de Man, i. m., 101.

¹¹ Menke, i. m., 312.

cserének a fenyegető lehetőségében kulminál, a sírfelirat a holtak jelenlétével és az élők halottságával, legalábbis a két „intervallum” közti felcserélhetőség/behelyettesíthetőség lehetőségével fenyegeti az olvasót. Ahogyan Menke megjegyzi, ez a trópus a „romantikus életre keltés alakzatát” kínálja az olvasás alakzataként, vagyis azt javasolja, hogy a romantikus szövegeket (de Man és Menke elemzésében Shelley és Wordsworth sírfeliratokról szóló vagy magukat sírfeliratként definiáló szövegei kerülnek előtérbe) olyan sírfeliratként olvassuk, amelyek halott beszélők „fantazmagórikus” hangján szólalnak meg a „beszélő arc fikciója” révén, méghozzá azzal a teljesítménnyel, hogy olvasóikat is halott szoborrá, emlékművé változtathatják.¹²

II. Térey János elemzésünk tárgyául választott szövege nem annyira a romantikus szövegekkel való ebbéli hasonlósága, mint inkább ezekhez való sajátos viszonya miatt érdemel figyelmet. Az *A. B. F. R. A.* beszélője nem a halott (romantikus) beszélő „fantazmagórikus” hangján szólal meg, sokkal inkább e fantazmagórikus hang olvasójának hangján. A beszélő szituációja itt nem a síron túlról jövő hangé, hanem a sírfelirat-olvasóé. A szövegen kívüli kontextusokra utaló paratextuális jelzések, mint a címbeli „mozaikszó” lábjegyzetben való megfejtése, vagy a helyszínmegjelölés, referenciális hatékonyságukat (vagy inkább hatástalanságukat) azáltal fejtik ki, hogy olyan helyekre utalnak, ahol éppenséggel nincsenek szubjektumok, pontosabban ezek a helyek hiányzó szubjektumok helyei („Péterfia-Ótemető”, „a debreceni temetők fejfáinak felirata...”). A beszélő tehát sírfeliratokat olvas és idéz, továbbá változtat meg, a maga számára vesz kölcsön hangokat. A cím például a sírfelirat szövegét úgymond tulajdonnevesíti, a szavak kezdőbetűit nagybetűkre cseréli, s ezekből a nagybetűkből a lábjegyzet hiányában egy megfejtethetlen, voltaképpen jelentés nélküli, bevéselt név keletkezik. A címben elrejtett „hypogramma” egyrészt a lábjegyzetben meg van ugyan fejtve, de mint cím olyan paratextusként is érthető, amely ezt a rejtett értelmet magában a szövegben fogja kifejteni. A rejtélyes cím megfejtését, amely ugyanakkor már önmagában egy „idézett” sírfelirat, a verstől reméljük. A szöveg három ponttal „kezdődik”, vagyis olyan „jelekkel”, amelyek egyrészt a szöveget valami ki nem mondottnak, vagy esetleg máshol mondottnak, itt el nem mondhatónak a folytatásaként határozzák meg, másrészt egy olyan hiátusra utalnak, amelyet – egyelőre – semmilyen hang általi figuráció, arc nem tölt be. A három pont egy szöveg végén „fordítható” mondjuk stb.-nek, az addig elmondottak alapján való változatlan vagy analóg behelyettesítésre történő felkérésként, a szöveg elején viszont a „kezdetnek mint hiánynak” a jelölőivé válnak, egy nem létező és nem is tétélezhető hangra vagy arca utaló üres jelekké. A sírfelirat-olvasó (azaz a vers beszélője) már a vers kezdetén önreflexív módon saját magára vonatkozó kérdés formájában szólal meg, vagyis megszólítottként, egy kérdés lehetséges válaszadójaként és felszólítottjaként hozza létre saját „identitását”. A harmadik sor hasonlata fölveti azt a lehetőséget, hogy a halott és a sírfelirat-olvasó viszonyát egy apa és egy fiú viszonyaként értelmezzük, bár ezt a behelyettesítést még egyáltalán nem írja elő a szöveg. A „rezzenetlen orca” jelzős szerkezet ugyanakkor fölidézheti

¹² Uo., 310–311.

a síron túlról jövő hang föntebb kifejtett sajátos hatékonyságát, nevezetesen a sírfelirat hiányzó szubjektuma és az olvasó szubjektuma közti csere lehetőségét, azt, hogy a sírfelirat-olvasó maga is holt szoborrá, „rezzenetlen arccá” merevedhet. Amennyiben a kérdést a beszélő önmagához intézett kérdéseként értjük, ez az „énnek” egy szintén sajátos kettészakítottságára hívja föl a figyelmet: van egy kérdező „én”, aki, mivel kérdez, nem ugyanaz, mint a lehetséges válaszadó „én”. Ezt a két „ént” egy némileg „erőszakos” tropológikus helycserével megint csak behelyettesíthetjük egyrészt a sírfelirat halott szubjektumának „hangjával” (ő lesz így a kérdező, a felszólító, vö. „Állj meg, vándor!”), másrészt a rezzenetlen arcú szoborrá merevedett, néma válaszadóval, vagyis inkább csak a válaszra felszólítottal. Ezt az értelmezést, vagyis hogy a sírfelirat által válaszra felszólított, ugyanakkor válaszra képtelen, bizonyos értelemben tehát már halott „én” a beszélővel azonos „helyen áll”, a szöveg további passzusai is alátámasztják, egyrészt a harmadik strófában: „A hálósobám küszöbe alatt, / (...) Egy csontváz fekszik...”, majd radikálisabban és egyértelműbben, ugyanakkor általánosítóan megfogalmazva a hatodik strófa kezdetén: „Halálra élet nő: helyük közös.” A vers utolsó sorában a párna mint a beszélő, és a szemfedő mint a halott „attribútumainak” metaforikus azonossága szintén arra a „közös helyre” utal, ahol mind az élő (beszélő), mind a sírból beszélő, felszólító „hang” „szubjektuma” fekszik. Ez a kettészakítottság, ami egy élő és egy halott „ént” „beszéltet” a szövegben, megfeleltethető a beszélő mint néma sírfelirat-olvasó „hangjának”, vagyis e „néma hang” paradox kettősségének.

Az első strófában lehetőség volt arra, hogy mind a kérdezőt, mind a kérdés kérdeztjét egyazon személy kettészakított „énjeként” jellemezzük, de már ez a kettészakítottság nyilvánvalóvá tette, hogy a válaszáadás nem történhet meg, mégpedig a megszólított (fiú) rezzenetlen arccá, holt szoborrá merevedése miatt. Az élő és a halott közti csere legalábbis jelzésszerűen már itt megjelenik. A második strófa beszélője a válasz „helyét” keresve már nem saját rezzenetlen arcát vizsgálja, hanem egy deixissel magán kívülre mutatva, kívülről várja a választ: „A válasz ott, ahol (...) / a fényre / Kerülnek bölcsőhelyem kincsei, / Hogy végre tisztában legyek magammal.” A hálósoba küszöbe alatti csontváz helye lesz azonos a válasz „helyével”. A válasz lehetősége azonban, akár csak a „rezzenetlen orca” esetén, megint rövidre zárul: a csontváz nem adhat választ, csak akkor, ha a beszélő „hangot” kölcsönöz neki, ami persze megint azzal a veszéllyel jár, hogy maga is holtta dermed. A válaszra felszólított itt is néma marad, akár csak az első strófában, mégpedig azért, mert minden válasz azt a veszélyt rejti magában, hogy a felszólított a halott nyelven szólal meg, s ezáltal maga is halottá válik, de ugyanakkor már maga a némaság is értelmezhető a halott sírfelirat-olvasó „hangjaként”. „A válasz ott...” – ez a deixis, amennyiben hatékony kíván lenni, azt a követelményt kell megfogalmazza, hogy a rámutatás pillanatában a tekintet, az arc elvonódjék a halott csontváz felől, nehogy a rámutató saját arcát kölcsönözze a csontváznak, noha máris megtette. Hiszen a szöveg egésze megint csak egy szubjektumnak, mégpedig a beszélőnek mint sírfelirat-olvasónak névtelen arcaként válik olvashatóvá, aki a megint csak egy lábjegyzetben „hitelesített” név, Hatvani István helyére is behelyettesíthető: mindketten, a beszélő és a professzor, akit a beszélő „idéz”, a halottak csontjain fekszenek, onnan beszélnek, pontosabban éppen ez az, amit mondanak.

Az a beszélő, aki a professzor sírkövének utánajár, nincs jobb, nincs „élőbb” helyzetben itt, mint maga a professzor.

Azonban mindezek a helyettesítések sokkal inkább a „trópusok nyelvének” sajátosságaira, és kevésbé az élők és holtak közti „kommunikációra” vetnek fényt. A megnevezés és a helyettesítés lehetősége, mint ahogyan behelyettesíthető Kómvés Kelemenné nevével bármelyik halott, egyetlen feltétel, hogy nő legyen, éppen abból adódik, hogy a névhez, a metaforához, a megnevezéshez nem tartozik semmilyen élő identitás, a nyelv, ha úgy tetszik: halott. De Man szavaival: „Amennyiben a nyelv figura (vagy metafora vagy prosopopeia), akkor tényleg nem azonos magával a dologgal, pusztán annak reprezentációja, képe, s mint olyan, hallgató és néma, akár egy kép. A nyelv mint trópus mindig megfoszt.” Az a paradox állítás, hogy a nyelv néma, mint egy kép, implikálja, hogy – akár Wordsworth *Esszék sírfeliratokról* című „önéletrajza” végén – „mindannyian süketek és némák vagyunk”¹³, éppen akkor, amikor beszélünk, amikor a nyelv néma, üres, inskripcionális jeleit, trópusait használjuk. Térey szövegének hatodik strófájában éppen arra utal a „Temető mindenütt...” emfatisus kitétel, hogy az egész világ ezekből az üres és hangtalan jelekből tevődik össze, a nyelv nem tartozik sem az élőkhez, sem a holtakhoz, mindig kölcsönvett. És mivel a nyelv néma, éppen ezért alkalmas arra, hogy a holtak műemlékévé váljon.

III. „A hang vagy a beszélő tudat fogalma a nyelv deiktikus funkciójának figurája”¹⁴ – írja Cynthia Chase de Man figuráit elemezve –, s ez ahhoz az apóriához vezet el, amelynek nyomán de Man, Hegelből kiindulva, az írást úgy határozza meg, „mint egy olyan felejtés végső eltörlése, amely nem hagy semmilyen nyomot”.¹⁵ Hegel a tudatot mint a rámutatás vagy bemutatás bizonyosságának funkcióját elemzi, mégpedig azon feltételezett képességében, hogy képes deiktikusan rámutatni valamely „itt”-re vagy „most”-ra, tágabban értve, valamilyen rajta kívüli referenciára. Az elemzésből viszont éppen az derül ki, hogy a tudat az egyedít vagy partikulárisat („itt” vagy „most”) éppenséggel egy általánosítás révén nevezi meg, pontosabban már nem ezt az „itt”-et nevezi meg, hanem egy akármelyik általános „itt”-et, ez az általánosság biztosítja a deixis érthetőségét mások számára. Azaz, Hegellel szólva, „éppen nem úgy beszélünk, ahogyan ebben az érzéki bizonyosságban *gondoljuk (meinen)*. A nyelv azonban, mint látjuk, az igazabb; benne magunk cáfoljuk meg közvetlenül *gondolatunkat*, s mivel az általános az érzéki bizonyosság igaza s a nyelv csak ezt az igazat fejezi ki, azért nem is lehetséges, hogy valaha is kimondhatnánk egy érzéki létet, amelyet *gondolunk*.”¹⁶ Ennek következtében válik az üres és általános deixis de Mannál magának a nyelvnek a paradigmájává, vagyis maga az írás helye lesz az egyetlen partikularitás, amelyre a tudat deiktikusan utalni

¹³ L. de Man, i. m., 105.

¹⁴ Chase, Cynthia, *Arcot adni a névnek, De Man figurái*, Pompeji, 1997/2–3, 108–147, 116, ford. Vástyán Rita és Z. Kovács Zoltán.

¹⁵ de Man, Paul, *Hypogramma és inskripció*, in Uó., *Olvasás és történelem*, Budapest, Osiris, 2002, 395–432, 419, ford. Nemes Péter.

¹⁶ Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, *A szellem fenomenológiája*, Budapest, Akadémiai, 1961, 59, ford. Szemere Samu.

képes („Az egyetlen partikuláris esemény, amire rá lehet mutatni, az írás...”), ahol az írás mindig arra emlékeztet, „hogyan ember soha nem felejtethet el felejteni”.¹⁷ De az írás deixise természetesen töröl minden más egyedi és partikuláris „helyet”, amelyre egyedien utalnia kellene, így az írott szöveg maga nem más, mint a felejtés (üres) helye.

Amennyiben a nyelv vagy a tudat („a tudat maga a nyelv”¹⁸ – de Man) működésének paradigmája a deiktikusan önmagára utaló írott jel vagy véset, akkor minden olyan válaszkíséret, amely az elemzett Térey-szövegben a válasz „helyét” egy deixissel próbálja referencializálni, szükségszerűen csak egy „szöveghelyre” utalhat. A már idézett távolra mutató deixis („A válasz ott...”), illetve a második strófa végül magában a beszélőben leli föl a válasz értelmét („Hogy végre tisztában legyek *magammal*.”), mely beszélő maga már előbb hangtalan sírfelirat-olvasóként, az olvashatóság egyik személytelen trópusaként vált megragadhatóvá.

Az első három strófa a teret és a szereplőket a beszélőhöz tartozóként írja körül: „kedvesek”, „háztetőnk”, „bölcsőhelyem”, „hálósobám” stb., ezt birtokos szerkezetek jelölik. Ezek a helyek általános deixisekként bármilyen „én” szokásos, sőt „paradigmatikus” helyeit, a születés, az alvás stb. helyeit nevezik meg, amelyek éppenséggel nem egy partikuláris és egyedi teret, hanem egy általános, szokásos, bárki számára ismerős, noha nem ebből a szövegből ismerős teret rajzolnak körül. Ez biztosítja a szöveg olvasatát irányító helycserék és helyazonosságok végrehajthatóságát: az élet és halál, az alvó és a halott közös helyeinek felismerését és cseréjüket. A negyediktől a hatodik strófaig a szöveg nemcsak térbeli, hanem tágabban vett kulturális kódok, egészen pontosan nevek¹⁹ behelyettesíthetőségét kínálja föl, e nevek legfőbb tulajdonsága éppen az, hogy általánosságuk révén bárkire alkalmazhatóak, tehát nem egyénitenek. Kőműves Kelemenné, a befalazott feleség története Hatvani István kollégiumi professzor sírkövének történetével korrelál; a városfalba beépített test és az elporladt testet jelölő kő itt megint fölcserélhetővé válik, ugyanis mindkettő az élőket körülvevő, biztosító falnak lesz „kötőeleme”. A két történet közti korrelációnak egy másik aspektusa, hogy egy népballadai, tehát hangsúlyosan fiktiként olvasandó, és egy „valóságos” (amennyiben a lábjegyzetek itt referenciális produktivitást fejtenek ki) történet egymásra olvasását teszi lehetővé, s ez megint csak az ún. „fikció” és az ún. „valóság” közti határok felszámolhatósága irányába hat a szöveg helyettesítéses rendszerében. Hatvani professzor pozíciója pedig, mint láttuk, a beszélő hálósobai pozíciójával analóg, mindketten a halottak „szomszédaiként” szólalnak meg. Ennyiben tehát aligha tekinthető túlságosan merésznek a halott professzor szavainak idézőjeles „megidézése”,²⁰

¹⁷ de Man, Paul, *Hypogramma és inskripció*, i. m., 418.

¹⁸ Uo., 417.

¹⁹ Bettina Menke írja a nevek kapcsán: „A név olyan figura, amely már mindig is katarézisnek bizonyult; megjegyezhető (memorabel), azaz 'üres' beiródás, ami azonban sosem lehet értethető (intelligibil).” Menke, i. m., 313.

²⁰ Eszünkbe juthat egy másik professzor idézése egy másik és más jellegű epitáfium-versben: Áprily Lajos, *Tavaszi házsongárdi temetőben*: „S ahogy dalolt, a századokba néztem / s a holt professzor szellemét idéztem,” A halott professzor itt, szintén paratextusként, határozottan kiemelve Apáczai Csere János.

inkább logikusan illeszkedik a „ki beszél itt?” kérdés megválaszolhatatlanságának és az ebből következő hang- és helycserék lezárhatatlan szövevényébe. A deixis az ötödik strófában is előfordul, de itt sem tesz lehetővé mást, mint egy az írott jelnek önmagára, pontosabban önmaga ürességére vonatkoztatható olvasatát: „Valahol a Seholban – *ugyanitt* –”, a következő sor „rémlenek” igéje továbbá a beszélő tudatának képeiként (arcaként) teszi olvashatóvá a „Csónak formájú fejfák” hangsúlyozottan formai/képi meghatározottságát: a sírfelirat-olvasó arcot ad a névnek, de ez az arc, amely a sírfelirat-olvasónak rémlik, maga a „csónak formájú fejfa”, amely ugyanakkor megint csak érthető a beszélő (képzelt) arcaként is, mely hasonlóan merev és még inkább monumentumszerű, mint az első strófa „dermedt orcája”.

Az utolsó strófabeli rejtett vagy metaforikus deixis („Borúlátásom innét”) a szövegben vissza- és előretalásként is olvasható: egyrészt az eddigi válaszkísérletek helyei felé, azok felé a „közös helyek” felé, ahol „halálra élet nő”, másrészt azon regény irányába, amelynek címét a második és a harmadik sor parafrázálja: Kemény Zsigmond, *Ködképek a kedély láthatárán*. Vélhetően nemcsak annak újabb demonstrálására alkalmas ez a szövegekői utalás, hogy az írás maga az egyedüli partikuláris „hely”, amelyre egy írott szöveg utalhat, s hogy ebben az utalásban is saját magára mint a szövegekői utalásban előhívott másik szöveg saját maga általi olvasatára (vagy félreolvasására) képes csak utalni. Emlékeim szerint – mivel nem olvastam újra a regényt – az önmagát eltörülő emlékezet struktúrája beleolvasható a regénybe, tehát akár egy hyper-textuális viszony is feltételezhető Térey és Kemény Zsigmond szövege között, amelyet talán – és most már monomániásnak tűnhetnek – megint csak sírfeliratként, méghozzá saját sírfelirataként olvas a versbeli beszélő. Ez indokolja a vendégszöveg első személyű adaptációját, s ez tűnik az egyetlen távolabbra mutató válasznak az első sorban megfogalmazott kérdésre, arra, hogy miért íródik bele kultúránkba örökösen a gyász, és miért olvasható bármilyen alanyi költészet a hiányzó „alany” sírfelirataként. A vers azonban a válasz egy lehetséges irányának, vagyis egy újabb szöveg, Kemény Zsigmond szövegének elolvasása felé mutató „deixis” után újabb kérdéssel „tetézi” ezt a csupán lehetséges „választ”. Az utolsó sor metaforái („szemfedő”, „párna”) a szövegben eddig is működő tükrös struktúrára vetnek fényt, továbbá a nyelvi jelölés véletlenszerű és egyáltalán nem determináló erejű, széttartó működésmódjára: ugyanaz a dolog nevezhető szemfedőnek vagy párnának, ebből még egyrészt nem fog kiderülni, hogy e neveken kívül voltaképpen hol található, továbbá az sem, hogy kié a „szemfedő” vagy a „párna”, hogy *ki* beszélhet *itt* párnáról és *ki* beszélhet *itt* szemfedőről. A kérdés kérdés marad, s ha át akarunk hatolni a „szemfedő” áttetsző metaforáján, akkor megpillanthatjuk a „párna” metaforáját, és ha át akarunk hatolni a „párna” metaforáján, akkor láthatjuk a „szemfedőt”, egyiknek sincsen „eredeti” neve, a nevek figurálisan megsokszorozódnak. A szavak (mint Nesszosz mérgezett köntöse, mely megfosztja önmagától a testet) a helyeknek és az „énnek” csak átíratait nevezik meg a beszélő és az olvasó számára is. Mivel a szemet *már eleve* „szemfedő” takarja.